

Zagrebačka Biblija (1968–1998)¹ – I. dio

Nastanak Zagrebačke Biblije

Katica KNEZOVIC

Sažetak

Iako Biblija u Hrvata ima svoju dugu, gotovo tisućljetnu povijest, osobito mjesto u tom povijesnom slijedu pripada 1968. godini kada je društveni izdavač u tadašnjem komunističkom sustavu objelodanio hrvatski prijevod Biblije načinjen iz originala, prema uzoru na La Bible de Jérusalem. Bibliju su preveli u suradnji bibličari i književnici, što nije bila novina u svijetu, ali jest u nas. Za manje od godinu dana, skupina od dvadesetak prevoditelja prevela je Bibliju na hrvatski jezik, što je bio četvrti cjeloviti prijevod Biblije u Hrvata, ali prvi tiskan u Hrvatskoj, u Zagrebu, zbog čega je vole zvati Zagrebačka Biblija.

O tridesetoj obljetnici Zagrebačke Biblije, donosimo rad koji u prvom dijelu opisuje povijest njezina nastanak, a u drugom će dijelu biti opisan prihvata Zagrebačke Biblije izražen u prosudbama biblijskih i jezičnih stručnjaka, kao i u općem mnijenju.

1. Početak pothvata Zagrebačke Biblije

U neposredno predkoncilsko i pokoncilsko vrijeme osjetila se osobita potreba za suvremenim prijevidom Biblije. U nas se u šestom desetljeću 20. st. otvaraju sve više mogućnosti stasanju novih bibličara (»narodne vlasti« u to vrijeme već, doduše škrto, izdaju putovnice za studij u Rimu). Crkva u Hrvata širi prostor slobode i zadobiva sve veće simpatije društvenih struktura, koliko god su još jaki pritisci i sužavanja slobode djelovanja sa strane vladajućeg socijalističkog sustava. Tomislav Ladan, jedan od važnih suradnika Zagrebačke Biblije, opisuje tadašnje prilike: »U razdoblju od 1961. do 1971. ono što se najviše osjećalo kao potreba među hrvatskim duhovnicima najrazličitijih usmjerenja i primanja bilo je spašavanje hrvatskog jezika, jer se osjećalo da je pritisak jugounitarizma osobito jak na području imena hrvatskoga jezika, njegove naravi i položaja kao službenog jezika u Republici Hrvatskoj. Tako smo 1967. godine napravili, tada svima poznatu, *Deklara-*

¹ Rad je nastao kao diplomski rad pod vodstvom dr. Bonaventure Duda na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu prigodom 25. obljetnice Zagrebačke Biblije, a prilagođen je objavljivanju u *Obnovljenom životu* prigodom njezine 30. obljetnice.

ciju o hrvatskom jeziku koja je bila zaustavljanje ‘pet minuta do dvanaest’, vrlo snažnog pritiska unitarizma na hrvatski jezik... Znali smo da će doći do vrlo žestokih napadaja, i došlo je, ali smo uspjeli odmah nakon Deklaracije, već za godinu dana, objaviti hrvatski prijevod Biblije. To je bilo moguće samo zato što je malo kada bilo toliko zanosa i požrtvornosti kao oko rada na Bibliji.«²

U to vrijeme, dakle, slučio se niz povoljnih okolnosti za biblijsko izdavaštvo. Pomalo se u svim strukturama osjećao naboj budućih događaja koji će buknuti u poznatoj 1968. godini. Marko Grčić, također zaslužni suradnik Zagrebačke Biblije, prisjeća se da su umjetnost i tisak u to vrijeme bili relativno slobodni. »Neke se stvari nisu smjele objaviti u novinama, ali se to moglo u vlastitim knjigama, pa je izdavaštvo tada bilo prilično raznovrsno. U sklopu tog olabavljenja najžešćih policijskih i komunističkih stega pojavio se čas da se napravi hrvatska Biblija.«³

Izdavačko poduzeće *Stvarnost*, po riječima tadanjega njezinog direktora Ive Košutića, da ne dođe u financijski škripac nakanilo je izdati Bibliju, što – kaže J. Tabak⁴ citirajući američkog književnika Saroyana – čini svaki izdavač koji se nađe u nevolji. I. Košutić, kako sâm kaže, bio je spreman tiskati i molitvenike samo da svojim radnicima dadne kruha.⁵ Ispitao je, kod tada nadležnih vlasti, kakvo je njihovo mišljenje o nakani *Stvarnosti* da tiska Bibliju.⁶ Kako nije naišao na zabrane ili odbijanja, I. Košutić se upustio u pothvat.

Za nakanu *Stvarnosti* od velike je važnosti bilo Košutićevo poznanstvo i prijateljstvo s Jurom Kaštelanom, poznatim književnikom i pjesnikom.⁷ *Stvarnost* je J. Kaštelana imenovala glavnim urednikom Biblije, jer im je njegova prisutnost u redakciji i književno, i politički jamčila dobar ishod tiskarskog nauma. Iz kruga hrvatskih bibličara, teologa, s J. Kaštelanom je bio drugi glavni urednik Bonaventura Duda, profesor biblijskih znanosti na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu. O važnosti Kaštelanova

2 Iz moga razgovora s T. Ladanom, 11. lipnja 1993. – cjeloviti razgovor pohranjen je u »arhivu« Zagrebačke Biblije.

3 Iz moga razgovora s M. Grčićem, u lipnju 1993. – cjeloviti razgovor pohranjen je u »arhivu« Zagrebačke Biblije.

4 Hudelist – Tabak, Štab providnosti Božje, *Start*, Zagreb (1988) br. 520, str. 74–78.

5 Usp. Klarić–Duda, Morali smo prevesti Bibliju, *Hrvatski rukopis*, str. 9. (dalje HR)

6 Bio je to razgovor s dr. Vladimirom Bakarićem, koji mu je dao naslutiti kakvu–takvu podršku rekavši mu da će biti jedan od prvih kupaca Biblije. Na Košutićev upit: »Znači li to i zaštitu ako dođe do kakvih poteškoća?«, Bakarić je jasno odgovorio: »Vi ste direktor. Imate redakciju, organe upravljanja, izdavački savjet... Ako sami ne možete ocijeniti što vam je radići, besmisleno je da se zovete izdavačkim poduzećem.« – iz napisa Ivana Košutića za zbornik o Jerku Fućaku: Kako i zašto smo se odlučili štampati Bibliju?

7 Dugi niz godina stanovali su u ugodnom susjedstvu na najgornjem katu »drvenog nebodera« na Iblerovom trgu br. 7, u Zagrebu, gdje se u mnogim razgovorima »rodila« ideja o izdavanju Biblije.

sudjelovanja u projektu Biblije, B. Duda kaže: »Njegovo časno osvojeno pjesničko i književno ime, jamčilo je Bibliji književnu valjanost, što je uostalom suvremeni zahtjev istinskog biblijskog prevodilaštva.«⁸ J. Kaštelan je bio i svojevrsna garancija pred mogućim ideološkim negodovanjima da se društveni izdavač bavi izdavanjem Biblije, a omogućio je i sudjelovanje mlađih književnika bez eventualnih posljedica za njihov dalji rad.

Stvarnost se odmah suočila s pitanjem teksta: koju Bibliju tiskati? U rješavanju toga pitanja zanimljiv je bio susret Ivana Košutića i o. Ivona Ćuka, franjevca konventualca, urednika tadanjeg *Glasnika sv. Antuna* (danas *Veritasa*) koji je svoj mjesečnik, radi jeftinoće, tiskao u Osijeku, gdje je i *Stvarnost* tiskala svoja izdanja. Na Ćukovo pitanje jesu li se konzultirali s katoličkim krugovima, jer ne bude li tekst odgovarao Crkvi, osuđeni su na propast, neće imati kupaca – Košutić je dao znati: »Mi smo odlučili tiskati Bibliju; koji god nam tekst date, mi ćemo ga tiskati. Ne dobijemo li drugog teksta, tiskat ćemo onaj Vuk–Daničićev.«⁹ O tom je o. Ivon Ćuk obavijestio Katolički bogoslovni fakultet po svom subratu o. dr. Celestinu Tomiću, tadanjem profesorom biblijskih znanosti na tom fakultetu.

2. Crkvene strukture i pothvat Stvarnosti

U Crkvi se već dugo osjećala potreba za novim prijevodom Biblije. Ratno izdanje dr. Ivana Šarića bilo je iscrpljeno, a pod njegovim se imenom tada, zbog političkih razloga, nije moglo tiskati. Izdanja Novoga zavjeta¹⁰ samo su djelomično nadomještala tu potrebu. Nadu u objelodanjenje cjelovitog prijevoda Svetoga pisma pobudio je prijevod dr. Antuna Sovića (1928–1932). A. Sović je 1939. izdao *Prospekt* s ogledima prijevoda Staroga zavjeta,¹¹ gdje je javnosti htio predstaviti svoj prijevod. Taj je ogled prijevoda izazvao više kritika.

Najvažnija je, s jezičnog stajališta bila kritika koju je napisao profesor Stjepan Ivšić, tadašnji vrsni i uvaženi jezikoslovac.¹² Ratne neprilike i kritika na koju je prijevod naišao, omeli su njegovo objelodanjanje.

8 HR, str. 11.

9 HR, str. 9.

10 *Sveto pismo. Novi zavjet*, s izvornog grčkog teksta preveo i bilješkama popratio dr. fra Ljudevit Rupčić, hercegovački franjevac. Pastoralna biblioteka. Izdaje: Proforski zbor Franjevačke teologije u Sarajevu (Sarajevo 1961). Drugo izdanje 1967., te *Evandjelje. Život i nauk Isusa Krista Spasitelja svijeta - Riječima četvorice evanđelista*. Sveti tekst s grčkog izvornika preveo i hrvatsko izdanje priredio o. Bonaventura Duda, franjevac; Izdalo Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda. Zagreb 1962.

11 Tiskan u 4 stupca na 16 stranica.

12 Stjepan Ivšić, *Ogledi Sovićeva prijevoda Staroga zavjeta, Hrvatski jezik I*, Zagreb (1939) br. 8–10, str. 145–158. S. Ivšić je izrekao oštru kritiku vodeći se mišlju »da prijevod Svetoga pisma treba metati na osjetljivija mjerila nego prijevod koje druge knjige« (Ivšić, *nav. dj.* str. 158). Između ostaloga zamjera mu izbacivanje aorista, uporabu zastarjelih

Dr. Janko Oberški, Sovičev nasljednik na Katedri Svetoga pisma Staroga zavjeta pri Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu nastavio je pripremati taj rukopis za tisak. Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima,¹³ kojemu je tada dr. J. Oberški bio predsjednikom, spremalo se da o stotoj obljetnici svoga utemeljenja (1868–1968) izda Bibliju.¹⁴ Stoga su tražili od profesora Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu da pripreme Sovičev prijevod za tisak. Vidljivo je to i po sačuvanoj korespondenciji koja se u to vrijeme vodila između Katoličkog bogoslovnog fakulteta i Društva sv. Jeronima.¹⁵

Izdavanje Biblije traži velika ulaganja na koja Crkva u tadanjim prilika- ma nije mogla realno računati. Na vijest o nakani *Stvarnosti* da tiska Bibliju, pristigli na Katolički bogoslovni fakultet u adventu 1966., bibličari toga fakulteta brzo reaguju. Ocijenili su to kao jedinstvenu prigodu za koju bi sve trebalo učiniti da ne propadne.

Na inicijativu B. Duda 26. prosinca 1966. godine okupljaju se hrvatski bibličari na prvo savjetovanje. Na Tri kralja, 6. siječnja 1967., B. Duda o tom razgovara sa zagrebačkim nadbiskupom dr. Franjom Šeperom. Upoznaje ga s nakanom *Stvarnosti* i izlaže mu plan za koji je dobio suglasnost hrvatskih bibličara, s kojima se savjetovao, a po kojem bi se moglo ući u posao sa *Stvarnošću* i prirediti novo izdanje Biblije. Dvadesetpet godina potom, B. Duda je jasan: »Moram reći da je zagrebački nadbiskup izvanredno brzo stvar procijenio i pokazao svestrano razumijevanje. Bez tako pametnog crkvenog glavara te Biblije ne bi bilo.«¹⁶

U tadanjim je prilikama za crkvenu stranu bio rizik upustiti se u takav posao s društvenim izdavačem, pa je B. Duda osigurao Nadbiskupu (iako to Nadbiskup nije tražio) da, u bilo koje vrijeme i u bilo kojem stadiju rada, može povući svoje povjerenje. B. Duda objašnjava da, »iako je oprez bio razborit, ne i razlozan, otprve smo počeli vjerovati jedni drugima« (oni iz *Stvarnosti* i mi iz »nestvarnosti«).¹⁷ Potkrepljuje to i činjenica da je J. Kaštelan u prvom susretu vrlo odgovorno izjavio: »Želimo dati prijevod Biblije! Tko god je uzme u ruke da bude siguran da čita Bibliju!«¹⁸ Na prvim je sas-

glagola na -v(ši) (npr. spletavši), a ono što su katolici Hrvati najviše zamjerali bila je transkripcija biblijskih vlastitih imenica gdje je dosadašnja latinska zamjenjena grčkom, tj. srpskoppravoslavnom (npr. Vojaz/Boaz, Jestira/Estera i sl.).

13 Pod imenom HKD sv. Ćirila i Metoda od 1946. do 1993.

14 Dr. J. Oberški, Značenje izdanja Svetog pisma. O stogodišnjici osnutka Društva sv. Jeronima, *Danica. Katolički godišnjak za godinu 1968.*, str. 97–101.

15 Pokazatelj su zapisnici sjednica Vijeća Katoličkog bogoslovnog fakulteta, primjerice sjednica od 15. travnja 1964.; sjednica od 19. prosinca 1964., te sjednice u ožujku 1967. kad B. Duda traži autorstvo A. Sovića.

16 *HR*, str. 9.

17 *Isto*.

18 Bonaventura Duda, Zagrebačka Biblija 1968., *Mi, Crkva i drugo*, Zagreb 1971., str. 352s (dalje MC).

tancima zajamčena tzv. *veritas hebraica* (materijalna istina) i pravi kanon biblijskih knjiga.

3. *Od ideje do realizacije*

Naum ostvarenja poduzetog pothvata temeljio se na zamisli B. Duda koju je 26. prosinca 1966. godine raspravio među kolegama bibličarima. Izložio ju je i zagrebačkom nadbiskupu dr. Franji Šeperu na pismenom podnesku od 4 stranice¹⁹ i u razgovoru prigodom susreta na Tri kralja, 6. siječnja 1967. godine. Temeljno je bilo dvoje: tekst i urednička ekipa. Glede teksta B. Duda navodi tri teoretske mogućnosti: Šarićev tekst,²⁰ novi prijevod s originala ili prema *La Bible de Jérusalem* i prijevod A. Sovića.²¹

U nastavku vrednuje pojedine prijedloge. Po njemu je vrijednost Šarićeva prijevoda dvojbena pa kao tekst uopće ne dolazi u obzir osim što ponegdje može sugerirati koju dobru hrvatsku riječ. Novi prijevod, zbog prekratkih rokova dolazi u obzir samo prema *La Bible de Jérusalem*, prema kojoj su već načinjeni prijevodi na engleski i njemački (njemački prijevod je Herder izdao kao svoje standardno izdanje!). U tom slučaju hrvatski bi prijevod

19 B. Duda je poslije o tom izvijestio i splitskog nadbiskupa Franu Franića.

20 *Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta*, Preveo i bilješke priredio dr. Ivan Evangelista Šarić, nadbiskup vrhbosanski. Izdala »Akademija Regina apostolorum«. Svezak I–III. Sarajevo 1941–1942. Drugo popravljeno izdanje: Madrid 1959.

21 O dr. Antunu Soviću (1881–1941) napisano je nekoliko vrijednih radova: Marko Malović, Sovićev prijevod Staroga zavjeta (diplomski rad pod vodstvom dr. Bonaventure Duda), *Spectrum*, Zagreb XXIV (1991) br. 1, str. 3–31; Josip fra Atanazije Škvorc, *Berith* u prijevodu A. Sovića (seminarska radnja kod dr. Bonaventure Duda); Ivan Sabatkai, Profesor Svetoga pisma Staroga zavjeta na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu od 1874. godine (diplomska radnja kod dr. Bonaventura Duda); Fra Marko Babić, Antun Sović – život i djela (licencijska radnja kod dr. Adalberta Rebića). A. Sović je bio vrstan znalac biblijskih jezika (hebrejskog, aramejskog, grčkog) te arapskog i više europskih jezika. To mu je omogućilo znanstveno bavljenje Svetim pismom, kojega je na nalog zagrebačkog nadbiskupa dr. Antuna Bauera preveo na hrvatski jezik (1928–1932). »Sovićev je prijevod bio izvrsan u odnosu na točnost i pedantnost, no nikada nije objavljen ... jer je koristio tzv. jugoslavenski jezik i istočne inačice« (A. Rebić, *Jeruzalemska Biblija – dar Zagrebu, Kana*, Zagreb XXV (1994) br. 11/272, str. 21–22).

Ne znajući dobro hrvatskoga jezika »cijelo vrijeme svoga posla on je osjećao nedoraslost hrvatskom izrazu te se kolebao između Daničića, kojega je poštovao skoro kao i 'hebrejski autoritet' i novoga puta« (*MC*, str. 366). Oporučno je svoj rad koji se sastojao od dva gotovo identična rukopisa ostavio: primikat (autograf) Vatikanskoj biblioteci, a duplikat (apograf) zagrebačkom nadbiskupu. Dr. Janko Oberški (1893–1969), izvršilac testamenta, izručio je duplikat zagrebačkom nadbiskupu, ali je primikat zbog ratnih prilika i neprilika ostao u njega. Istom u veljači 1968. J. Oberški je odnio primikat Sovićeva prijevoda u Rim i pohranio ga u Zavodu sv. Jeronima. Desetak godina potom, oko 1978., tadašnji rektor Zavoda sv. Jeronima u Rimu, dr. Đuro Kokša, pri svom povratku u Zagreb na biskupsku dužnost, donio je sa sobom primikat Sovićeva prijevoda i pohranio ga u arhiv Katoličkog bogoslovnog fakulteta gdje se do danas nalazi. Za potrebe izrade Zagrebačke Biblije nadbiskup dr. Franjo Šeper, ustupio je, pod određenim uvjetima na deset godina, Sovićev tekst izdavačkoj kući *Stvarnost*.

imao još bolju mogućnost, jer ne bi bio preveden neposredno iz *La Bible de Jérusalem* već bi kao polazni tekst mogao poslužiti prijevod A. Sovića, o čemu B. Duda iscrpno izlaže na cijeloj drugoj stranici podneska. Još napominje da bi se za *Petoknjžje* mogao uzeti prijevod Silvija Grubišića »koji je sadržajno barem tako dobar kao A. Sović, a jezično ga vrlo nadvisuje«. ²² Za *Psalme* »smatra dosada najboljim prijevod Filiberta Gassa prema novom latinskom Psaltiru«. ²³

Glede prevodilačke ekipe moguće je da tekst prirede književni prevodioci, a bibličari pregledaju da bude prihvatljiv s religiozne i crkvene strane. Takav pristup je osobito pogodan ako se pristupi novom prijevodu prema *La Bible de Jérusalem*, a uklapa se i u kratke vremenske rokove kojima *Stvarnost* obvezuje. ²⁴ Druga je mogućnost da tekst prirede bibličari, a jezični stručnjaci dotjeraju s jezične i stilističke strane, a bibličari potom iznova pregledaju.

B. Duda završava podnesak priznajući kako su bibličari svjesni da bi ovom poslu mogli pristupiti »samo ufajući se u Božju milost, jer nam naše dosadašnje prilike nisu omogućile da se trajno bavimo Svetim pismom, a osobito ne Starim zavjetom tako da bismo mogli s lakoćom pristupiti ovom teškom i odgovornom poslu«. ²⁵

4. Okupljanje suradnika

Već je u podnesku B. Duda izrazio mišljenje da bi zbog rada na Bibliji trebalo osloboditi od drugih obveza sljedeće bibličare: B. Dudu, Lj. Rupčića i J. Fućaka, te prof. S. Hosua, tada profesora klasičnih jezika na Nadbiskupskoj klasičnoj gimnaziji u Zagrebu, kao jezičnog stručnjaka. ²⁶ *Stvarnost* je zadužila glavne urednike Juru Kaštelana i Bonaventuru Dudu da odluče o suradnicima koje će se uzeti za priređivače Biblije. B. Duda se prisjeća: »Nakon onoga prvog sastanka kod *Stvarnosti* imao sam dva–tri važna susreta s Jurom Kaštelanom u 'drvenom neboderu'. Vrlo brzo smo se sporazumjeli oko temeljnih kriterija za buduće suradnike. On je odmah predložio dvoje: prvo da u ekipu suradnika svakako treba birati ne samo renomirane

²² *Podnesak*, str. 3.

²³ *Isto*, str. 3.

²⁴ Na tu je zamisao B. Dudu naveo talijanski prijevod evanđelja kojega su načinili književnici (*Il Vangelo*; Secondo Matteo nella versione di Nicola Lisi, S. Marco n. v. d. Corrado Alvaro, S. Luca n. v. d. Diego Valeri, S. Giovanni n. v. d. Masimo Bontempelli, Venezia 1950.), a izvrstan predgovor napisao je glasoviti literata iz ckrvenih krugova don Giuseppe de Luca. Na to djelo svratio mu je pozornost Ginepro Zoppetti, franjevac iz Venecijanske franjevačke provincije s kojim se susreo u Antonianumu u Rimu za vrijeme studija biblijskih znanosti (1955–1957).

²⁵ *Podnesak*, str. 4.

²⁶ Odmah nakon razgovora s nadbiskupom F. Šeperom, B. Duda je pozvao na dogovor spomenute bibličare i A. Kresinu.

književnike, nego baš naprotiv, najmlađe. Po svoj prilici i stoga što će biti slobodniji od eventualnih ideoloških i režimskih suzdržaja.

Želio je da se svakako zaposle i književnici katoličke orijentacije, makar su tada bili društveno ignorirani ili zaposleni izvan struke. Tako su od najmlađih, ali kao valjani književnici, vrlo brzo imenovani Zvonimir Mrkonjić i Marko Grčić... Od katoličkih smo suradnika izabrali svakako Nikolu Šopa, Tona Smerdela i Olinka Delorka, a ja sam dodao dva vrsna gimnazijska profesora (gimnazijska jer se kao katolički izvršnici nisu mogli afirmirati na višoj razini) prof. Stjepana Hosua i dr. Antu Sekulića. Još trebam spomenuti Branka Brusara i Božu Kukolju koje je i Kaštelan izrijekom spominjao u našim razgovorima... Tomislav Ladan (...) je u našu ekipu ušao, rekao bih, prijateljski... dao nam je izvršnih poticaja. Ostavio je na me dojam čovjeka koji brzo shvaća i brzo prihvaća, sudovi su mu britki, ali redovito točni. Sjećam se da je u tom prvom razgovoru rekao: 'Morate se boriti za pet minuta prisutnosti na televiziji'. Upitah jesmo li za to sposobni. Odgovori: 'Ima trenutaka u povijesti kad se ne pita jesmo li sposobni, nego moramo li!' To mi je postala lozinka u ovom posve nenadanom biblijskom pothvatu.«²⁷

T. Ladan je mudrim savjetima pripomogao odvijanju cijelog pothvata. Kad su se rokovi koje je *Stvarnost* postavljala činili nedostižni, predložio je: »Umnožimo suradnike, a brzo će se pokazati koji su pravi poslenici. Ne-poslenici će otpasti, a poslenici će preuzeti neizvršene poslove.«²⁸ Kad se raspravljalo kako ugovoriti rokove s prevodiocima, odnosno obrađivačima Sovićeva teksta, predložio je da to budu kratki rokovi, tri do četiri mjeseca, obrazlažući: »Mi se književnici moramo 'prostituirati' (pišući članke po narudžbi) po novinama. Ugovarajte kratkoročno, s dvostrukim učinkom: velikim će imenima to biti ispod časti i tako ćete ih se riješiti, a drugima, ako na vrijeme ne ispune rokove, možete produžiti, a i potražiti bolje poslenike.«²⁹ Bilo je to osobito spasonosno za *Stvarnost* koja je ušla u pravi *salto mortale* najavivši izlazak Biblije do kraja 1967. godine.³⁰

Uz toliko prevodilaca i raznorodnih književnih vrsta prisutnih u Bibliji, bilo je jasno da je prevažan jezični lektor koji će poraditi oko što bolje objedinjenosti teksta. Ime Josipa Tabaka u toj ulozi bilo je bez premca i jednoglasno je prihvaćeno. No teže je bilo privoljeti ga tom poslu, jer je prema mišljenju B. Dude, jedini slutio što ih sve čeka.³¹ J. Tabak, odgovarajući Juri Kaštelanu koji je prvi s njim uspostavio kontakt, protestira protiv rokova »koji su apsolutno prekratki i stoga neprihvatljivi« i kaže da on ne može ra-

27 HR, str. 10s.

28 HR, str. 12.

29 Isto.

30 Vjesnik, 1. veljače 1967.

31 Usp. HR, str. 12.

diti »kao krojač prije Uskrsa« (Cervantes).³² Znajući da je izvorni biblijski tekst prepun nejasnoća i zamki, odbija prijevod, redigiranje i stilizaciju, iako je sve to, nakon prihvaćanja suradnje činio kako su zahtjevali pojedini tekstovi. Sam definira svoj posao: »Prihvaćam samo (...) jezičnu lekturu svega teksta, pošto svi suradnici obave svoje i stave potpis... Ta lektura bi obuhvaćala: jezičnu čistoću, gramatičku pravilnost, sintaksu da bude čista kao suza, sažetost i gipkoću izraza, blagu i nenametljivu patinu starine, novi pravopis... lektura ne bi dirala ni u čija rješenja, ni u čiji prijevod, ni u čiju materijalnu istinu.«³³

»On je sve to učinio«, potvrđuje B. Duda, »svladavajući nekada poplavne pritoke rukopisa. Umio je ocijeniti neku zlatnu sredinu koliko zahvatiti u tekstove da sve bude na relativno jednakoj visini.«³⁴ Tijekom posla sâm kaže: »Moja prerada često nadmašuje prevodilačku. Uostalom, ja uspoređujem s originalom, prsti mi i oči prelaze po svakom hebrejskom retku – a kako bih inače mogao ispravljati? I debelo stiliziram.«³⁵

5. Suradnici Zagrebačke Biblije

Ako slijedimo najsažetije podatke otisnute u impresumu možemo razlikovati više razina suradnje u nastanku prijevoda Zagrebačke Biblije.

Ponajprije uočavamo da je u Zagrebačku Bibliju preuzet *Novi zavjet* u prijevodu Lj. Rupčića.³⁶ »Tekst je«, objašnjava B. Duda, »u svojoj genezi povezan s drugim hercegovačkim franjevcem, Gracijanom Raspudićem, koji se potvrdio i kao književnik, a živio je tada u političkoj emigraciji u sjevernoj Americi.«³⁷ Rupčićev je prijevod, dakako, doživio redaktorske zahvate na koje su se obvezali svi suradnici u ugovoru sa *Stvarnosti*.

Prijevod *Starog zavjeta* u Zagrebačkoj Bibliji složenijega je podrijetla. Kao temeljni tekst za većinu knjiga, osim onih koje ću spomenuti, preuzet je prijevod, još u rukopisu što ga je svojedobno (1928–1932) priredio Antun Sović.³⁸ Taj tekst pošto je pomno pretipkan³⁹ trebali su, različite knjige obraditi različiti književnici, na što je slijedila prva biblijska lektura teksta.

32 Pismo J. Tabaka s nadnevkom od 16. veljače 1967.

33 U pismu Juri Kaštelanu s nadnevkom od 16. veljače 1967.

34 Bilješke iz razgovora s B. Dudom.

35 Pismo J. Tabaka od 19. studenog 1967.

36 *Sveto pismo. Novi zavjet*, s izvornog grčkog teksta preveo i bilješkama popratio dr. fra Ljudevit Rupčić, Sarajevo 1967. (drugo izdanje).

37 *HR*, str. 10., Njegov je prijevod *Novog zavjeta*, u boljem političkom podneblju, napokon izdan u Mostaru 1987. u suradnji Kršćanske sadašnjosti iz Zagreba, Teološke biblioteke Sarajevo i Provincijalata hercegovačkih franjevaca. U podnaslovu jasno stoji: S grčkog izvornika preveo Gracijan Raspudić. Jezičnu lekturu je proveo Tomislav Ladan, a teološku Mato Zovkić.

38 O tom usporedi bilješku 21.

39 Pretipkala ga je gospođa Andela Pernar. Ona je bila osobita suradnica Zagrebačke Biblije jer je, besprijekorno, pretipkala predane rukopise i više puta do završne redakture.

Za *Petoknjižje* je uzet prijevod Silvija Grubišića koji se tih godina pojavio u ciklostilskom izdanju.⁴⁰ *Psalmi* je u prvoj ruci preveo o. Filibert Gass, nekoć odgojitelj i profesor u Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji u Varaždinu, »čovjek s mnogo poetskoga i književnog ukusa«.⁴¹ Njegov hrvatski prijevod oslanja se na latinski prijevod psalama u Pijevom psaltiru kojega su na nalog Pija XII. načinili profesori Papinskog biblijskog instituta u Rimu i objavili kao *Psalterium Pianum* 1945. godine. Taj se prijevod psalama za novu časoslovnu uporabu smatrao najvećim dometom katoličkog biblijskog prevodilaštva psalama.⁴² Gassov su prijevod psalama B. Duda i J. Fućak priljubili hebrejskom izvorniku, s višestrukom susljednom književnom lekturom.

Za *Pjesmu nad pjesmama* uzet je prijevod Nikole Milićevića koji je pod istim nazivom izašao u *Matici Hrvatskoj* 1965. godine. Prijevod je načinjen s osobitim nasloncem na francuski prijevod Cramponove Biblije, a s hebrejskim izvornikom temeljito su ga usporedili B. Duda i J. Fućak.

Drugu vrstu suradnje, osobito značajnu za Zagrebačku Bibliju, pružili su hrvatski književnici kojima je povjerena, različitim za različite knjige, književna obrada Savićeva prijevoda.⁴³

U impresumu ih čitamo abecednim redom: Branko Brusar (*1/2 Knjiga o Makabejcima*), Olinko Delorko (*Ruta, Tobija, Judita, Estera*), Filibert Gass (*Daniel*), Zlatko Gorjan (*Jeremija, Tužaljke*), Marko Grčić (*1/2 Knjiga o Samuelu*), Jure Kaštelan (*Mihej, Nahum, Sefanija*), Božo Kukolja (*Ezekiel*), Tomislav Ladan (*Mudre izreke, Propovjednik, Knjiga Mudrosti, Knjiga Siraheva*), Nikola Milićević (*Pjesma nad pjesmama* – prijevod neovisan o Saviću), Zvonimir Mrkonjić (*Knjiga o Sucima, Job, Izaija, Baruh, Hošea, Jona, Hagaj, Zaharija, Malahija*), Ante Sekulić (*Jošua, 1/2 Knjiga o Kraljevima, Ezra, Nehemija*).

Na trećoj razini u pripravi prijevoda Zagrebačke Biblije surađuju, za neke knjige, pojedini hrvatski bibličari kojima je povjereno da pregledaju Savićev prijevod nakon književne obrade. U impresumu su navedeni ovim redom: Dr. Bonaventura Duda i dr. Jerko Fućak (biblijska redakcija), dr. Ivan

40 U proljeće 1966. B. Duda je u New Yorku upoznao hercegovačkog franjevca Silvija Grubišića koji je prevodio Bibliju na hrvatski »kao pravi amater, ali visokoga stila« (usp. *HR*, str. 9). B. Dudi se svidio Grubišićev prijevod *Petoknjižja* koje je tada već bilo završeno, kako sam kaže »zbog jedrine jezika i zbog toga što je, kao takav, doprinosio kontaktu hrvatske Biblije s angloameričkim govornim i biblijsko-teološkim područjem« (usp. *isto*).

41 *HR*, str. 10.

42 Prema tom Psalteriju je i čuveni Romano Guardini načinio prijevod psalama za njemačko govorno područje.

43 Književnici su trebali prereći Savića, služeći se pri tomu s barem dvije Biblije na drugim jezicima (većinom prijevodi Jeruzalemske Biblije) da ih ti prijevodi sačuvaju da svojom obradom ne dirnu u materijalnu istinu. Trebali su prihvatiti biblijsku lekturu koju će načiniti bibličari (prvenstveno B. Duda i J. Fućak prema izvornicima hebrejskom, aramejskom i grčkom) i jezičnu lekturu i stilizaciju J. Tabaka, kao i konačnu biblijsku lekturu koja je načinjena vrednujući zahvate jezične lekture i stilizacije.

Golub (*Ruta, Ezra, Tobija, Judita, Estera*), dr. Ante Kresina (biblijska lektura), dr. Janko Oberški (*Izaija*), lic. Adalbert Rebić (*Jeremija, Tužaljke, Ezekiel*), dr. Ljudevit Rupčić (*Petoknjžje*), dr. Celestin Tomić (biblijska lektura).

No, time još posao nije bio završen. Štoviše, tek se ulazilo u završnu fazu. Sav tako pripremljen materijal – Sovičev prijevod koji su književnici obradili a bibličari pregledali, kao i ostali polazišni prijevodi (Grubišić, Gass, Milićević) – dolazili su na konačnu mnogostruku književnu lekturu J. Tabaku koji je, kako sam već spomenula, jedno od najzaslužnijih imena Zagrebačke Biblije. U impresumu se uz Josipa Tabaka (generalna lektura i stilizacija s uvidom u hebrejski izvornik) navode i Marko Grčić (*Psalmi, Izaija, Jeremija, Ezekiel*) i dr. Jure Kaštelan (*Psalmi, Tužaljke*).

Posljednji zahvat u cjelokupni tekst bio je pridržan glavnim biblijskim redaktorima B. Dudi i J. Fućaku. Njihova je dužnost bila da tekst pročišćen svim dosadašnjim lekturama, još jednom usporede s izvornikom te ga konačno uobliče. U tom su stalno bili u dogovoru s J. Tabakom.⁴⁴ Istodobno su kao crkveni cenzori, pazeći osobito na dogmatsku točnost, tekstove pregledali C. Tomić i A. Kresina, dajući usputno vrlo vrijedne opaske za konačnu biblijsku redakciju teksta.⁴⁵

Kako su stranice izlazile iz tiska, nakon prvih »brutto« korekturâ, tekst je najpažljivije lektorirao i korigirao Stjepan Hosu, koji se u tome pokazao osobito solidan djelatnik. Popratne tekstove napisali su: Bonaventura Duda (Opći uvod, Uvodi i napomene uz Novi zavjet), Jerko Fućak (Kazalo imena), Ante Kresina (Uvodi i napomene uz Petoknjžje, Povijesne knjige i Proročke knjige Staroga zavjeta), Celestin Tomić (Uvodi i napomene uz Mudrosne knjige Staroga zavjeta).

Navedena imena suradnika na »pročelju Zagrebačke Biblije«, kako ga naziva B. Duda, doimaju se poput drevne »sedamdesetorice« prevodilaca *Septuaginte*, pa Zagrebačku Bibliju Marko Grčić s pravom naziva »naša Septuaginta«. »Koliko god nisu svi koji su spomenuti u impresumu sudjelovali – ni kolikoćom ni kakvoćom – podjednako, smatram«, kaže B. Duda, »da je ova Biblija djelo svih nas. Svaki je pridonio ono što se kaže 'zajedničkom suodgovornošću' njezinu nastanku.«⁴⁶ I dodaje: »Svi smo osjećali da je prilika jedinstvena i da valja prionuti dvostrukom maksimalnom odgovornošću: odgovornošću prema svetom tekstu i odgovornošću prema jedinstvenoj prilici.«⁴⁷

44 Obilna korespondencija s J. Tabakom čuva se u Biblijskom arhivu u Franjevačkom samostanu u Zagrebu, a obuhvaća stotinjak pisama na oko dvijestotine stranica.

45 C. Tomić, kao »marljiva pčelica« dao je 200–300 primjedbi koje su znatno pridonijele poboljšanju teksta, naveo je B. Duda prigodom predavljanja Jeruzalemske Biblije, izdanje Kršćanske sadašnjosti, u Zagreb, 12. prosinca 1994.

46 HR, str. 11.

47 MC, str. 354s.

6. Kronologija pothvata

Prema bilješkama iz arhiva Zagrebačke Biblije s obradom teksta počelo se 1. svibnja 1967. Prvi je u tisak otišao Rupčićev Novi zavjet⁴⁸ koji je prošao Tabakovu jezičnu lekturu i stilizaciju.

Kako je koja biblijska knjiga bila pripremljena odlazila je u tisak. To je stvaralo znatne poteškoće urednicima, a osobito jezičnom lektoru glede biblijsko–teološke terminologije te čistoće jezičnog izričaja. »Naučio sam da idem od glave k repu i da sav rukopis imam pred sobom sve do posljednjeg časka. U toku rada dolazi i inače do drugih ideja i rješenja, ponekad se ostavlja za kasnije – pa kako onda uskladiti kad jedan dio umakne u tiskaru?« jada se J. Tabak.⁴⁹

Tijekom rada neki su suradnici odlazili, drugi dolazili, a najčešće se već uposleni prihvaćali novih zadaća. Zvonimir Mrkonjić se o dvadesetoj obljetnici izlaska Zagrebačke Biblije prisjeća: »Po završetku rada na ‘malim proćima’ (*Baruh, Hošea, Jona, Hagaj, Zaharija, Malahija*) i *Knjizi o sucima*, posve neočekivano, došli su veliki zadaci. Najprije *Knjiga o Jobu*... Slijedila je prestilizacija dobrog dijela *Psalama* i pjesničkih dijelova *Petoknjižja*... Daleko od toga da svoju sreću u projektu nove Biblije pripisujem samo svojim dobrim pokusnim rezultatima. U projekt je bilo uključeno još nekoliko pjesnika, da spomenem samo Šopa i Šoljana, ali oni nisu iznijeli posao do kraja, bilo da su zbog prezauletosti odustali, ili što se zbog prevelike prevodilačke slobode njihova verzija nije dala uskladiti s prihvaćenim normama. Toj činjenici i svojoj tadašnjoj raspoloživosti zahvaljujem najljepšu dionicu svoga puta kroz Bibliju, proroka *Izaiju*.«⁵⁰

Iako ga je na samom početku, kako sam kaže: »obuzelo nešto poput osjećaja svetog užasa ili straha pred svetogrdem«,⁵¹ iznio je posao do kraja. M. Grčić kaže: »Svi smo bili samouci. Učili smo radeći taj posao.«⁵² A T. Ladan nastavlja: »Naravno u takvom poslu nitko nije bio u prevelikoj prednosti. Grecistu je moglo manjkati kroatistike, a kroatistu klasike; čovjeku načelno upućenu u zavičajna slovnička i pravopisnička pravila moglo je uzmanjkati ‘povijesnog osjećaja’«. ⁵³ Tako je bio »poseban slučaj s prijevodom *Joba* iz pera Tona Smerdela.⁵⁴ Iako je sam prijevod bio pismen, toliko je odu-

48 Zbog toga prvo izdanje *Biblije Stvarnosti* 1968. nosi dvostruku paginaciju: *Stari zavjet* od 1 do 934, *Novi zavjet* od 1 do 230, a *Dodaci* od 233 do 368.

49 Pismo J. Tabaka od 24. ožujka 1968.

50 Z. Mrkonjić, Osjećaj svetog užasa, *Start*, Zagreb, br. 520, 24. prosinca 1988., str. 77.

51 *Isto*.

52 Zapis iz moga opširnijega razgovora s Markom Grčićem.

53 T. Ladan, Samozatajnost iz zakutka, *Start*, Zagreb, br. 520, 24. prosinca 1988., str. 76.

54 Taj je prijevod autor objavio u reviji *Marulić*, Ton Smerdel, *Moji psalmi*, Zagreb, HKD Ćirila i Metoda, 1968.

darao od izvornika da su ga urednici, s pravom, otklonili: nije mogao izdržati usporedbu s izvornikom.«⁵⁵

Napetost posla, uvjetovana ponajviše prekratkim rokovima, odražava se i u riječi B. Duda: »Strojevi su *Vjesnikove tiskare* od kraja srpnja 1967. do svibnja 1968. upravo žderali teškim radom dotjerivane stranice biblijskih rukopisa koji je iznosio više od 5.000 kartica.«⁵⁶ Prva predviđanja da će Biblija izaći za Božić 1967. bila su ipak preoptimistična. Duda veli: »To bi ipak bilo preveliko čudo!«⁵⁷ Kad se Biblija nije pojavila u predviđenom roku, učestali su pozivi *Stvarnosti*. Svaki novi mjesec bio je nova mora za uredništvo *Stvarnosti*, ali i za redakciju Biblije. Prešutno se računalo s Uskrsom 1968., ali i taj se kamen međaš prekoračio, a na Bibliji se još radilo – »komentari i niz drugih sitnica.«⁵⁸ Travanj je već bio prilično napet. *Stvarnost*, pritisnuta *Vjesnikovom tiskarom* i javnim mnijenjem, prijetila je da će tisak zaključiti ma gdje se posao našao. Ipak posao je priveden kraju. Taj trenutak B. Duda opisuje: »U svibnju 1968. bijaše već 'prevruće'. Imam osjećaj da su kartice za tiskaru ipak klizile iz naših ruku. U 11 sati, 10. svibnja, zazvonilo je veliko zvono naše katedrale. Ispraćaj g. kardinala Šepera koji je odlazio na rimsku dužnost.«⁵⁹ Pogledam brata Jerka: mi smo završavali posljednju stranicu za tisak. Kardinal u Rim, a Jerko u podne na Trsat: bio je blagdan Gospe Trsatske (a nas smo dvojica odrasli u Trsatskom svetištu pod njezinim okriljem); navečer je koncelebrirao u Trsatskom svetištu s ostalim slaviteljima. Samo on zna koliko je bilo njegovo slavlje zahvalničko.«⁶⁰

Biblija *Stvarnosti* izašla je iz tiska 14. rujna 1968., na blagdan Uzvišenja sv. Križa i njezin prvi primjerak u Franjevački samostan na Kaptolu 9, u Zagrebu (gdje je bilo sjedište biblijske redakcije) donio je isti dan Miro Rajković, urednik *Stvarnosti*. Sudbinu tog prvog primjerka opisuje B. Duda: »Taj je primjerak, prvi, Jerko te večeri nosio u Rim (baš je imao poći na Kongres bibličara): darovali smo ga gospodinu Kardinalu.«⁶¹ U privatnoj audijenciji 20. rujna 1968. dr. Franjo Šeper uručio je taj primjerak papi Pavlu VI. Službeno uručenje hrvatskog prijevoda Biblije bilo je 29. studenog 1968. kad je dr. Franjo Šeper papi predao A–primjerak divot izdanja, što je rimski *L'Osservatore Romano* popratio fotografijom i prigodnim napisom⁶² u kojem se, između ostalog, kaže da je Bibliju u hrvatskom prijevodu izdala izdavačka kuća *Stvarnost* u Zagrebu u čudesnoj tipografskoj opremi.

55 J. Tabak, Štab providnosti Božje, *Start* br. 520, 24. prosinca 1988., str. 77.

56 *MC*, str. 353.

57 *Isto*.

58 *Isto*, str. 360.

59 Postao je predstojnik Kongregacije za nauk vjere.

60 *Isto*.

61 Dr. Franji Šeperu, predstojniku Kongregacije za nauk vjere. U *MC*, str. 360.

62 »Presentata al Santo Padre la nuova *Biblija* in lingua croata«, *L'Osservatore Romano*, Rim, br. 285., 11. prosinca 1968., str. 2.

Nadodaju da je to monumentalno religiozno i književno djelo ostvarenje bibličara i književnika koji su uspjeli sačuvati svojstvenost i čistoću jezika. Isti je list 16. siječnja 1969. objavio i podulji članak iz pera Gina Concettija kojega su u prijevodu donijele u cijelosti *Novine Danica*.⁶³

8. Ovisnosti Zagrebačke Biblije

Poseban zamah biblijskog prevodilaštva nastupa nakon enciklike *Divino afflante Spiritu* (1943)⁶⁴ te nakon II. vatikanskog koncila, koji je osobito u dokumentima *Dei verbum*⁶⁵ i *Sacrosanctum concilium*⁶⁶ svratio pozornost na svetopisamsku riječ. Tako i »pokoncilski dokumenti«, piše J. Fućak, »prihvaćaju tu odredbu i više puta određuju da u liturgiji svaki narod treba imati samo jedan, jedinstveni prijevod za sve koji se tim jezikom služe, a kad je riječ o Svetom pismu naglašava da prijevod ne smije biti parafraziran niti smije dodavati eksplikativne izričaje.«⁶⁷

U tom, dakle, zamahu nastali su važni biblijski prevodi koji su utjecali i na ostvarenje Zagrebačke Biblije. Kapitalno djelo biblijskog prevodilaštva svakako je *La Bible de Jérusalem* koja je poslužila kao uzor Zagrebačkoj Bibliji.⁶⁸ *La Bible de Jérusalem* su ostvarili profesori *École Biblique* u Jeruzalemu, a rađena je od 1946. do 1956. Kako je koja biblijska knjiga bila završena izlazila je u sveščićima od 1948. do 1954. godine. »Gotovo svaku knjigu ili srodne knjige«, piše dalje J. Fućak, »preveo je posebni stručnjak ili čak više njih zajedno.«⁶⁹ Prijevod *La Bible de Jérusalem* podložen je znanstveno–egzegetskoj i književnoj provjeri koja se pokazala opravdana i uspješna. *La Bible de Jérusalem* je opremljena obilnim bilješkama na samoj stranici (egzegetsko–teološki komentari), te rubnim naznakama paralelnih mjesta kao jednom od novosti Biblije. Prvi primjerak *La Bible de Jérusalem* u jednom svesku izašao je 1956. godine.⁷⁰

63 *Novine Danica*, Zagreb IX (106) 31. siječnja 1969., str. 3 i 10.

64 »Da se vjernicima za uporabu (...) prirede iz izvornika prevodi na žive jezike« DAS br. 16–17, naš prijevod: Dokumenti 20, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1968.

65 Crkva se »brine da se prirede prikladni i ispravni prevodi na različite jezike, prvenstveno iz izvornih tekstova svetih knjiga« (DV, 22).

66 ...da se u liturgiji dade više mjesta ponajprije čitanjima (usp. SC, 36).

67 J. Fućak, Neki problemi i načela prevodenja, *Bogoslovska smotra*, Zagreb LV (1985) br. 1–2, str. 71–90. prema *Instruktion* br. 31., str. 9., bilj. 7.

68 Koliko se Zagrebačka Biblija naslanja na *La Bible de Jérusalem* primjereno kratko ali obavještajno piše već na prvim stranicama izdanja Zagrebake Biblije što se opširnije ponavlja i u samom hrvatskom izdanju *La Bible de Jérusalem* (str. XV), a na što je B. Duda upozorio u više prikaza toga izdanja, kao npr. u intervjuu s A. Paveškovićem u *Večernjem listu*, 16. listopada 1994., str. 18. pod naslovom »Božja riječ s izvora«.

69 J. Fućak, *nav. dj.*, str. 89.

70 *La Sainte Bible*, traduite en français sous la direction de L'École Biblique de Jérusalem, Paris 1956., Les Éditions du Cerf, a od 1973. izlazi pod nazivom *La Bible de Jérusalem* prema *vox populi*, a prijašnji naslov *La Sainte Bible* postaje podnaslov.

S ugledom na *La Bible de Jérusalem* i naša Zagrebačka Biblija želi ostvariti što čvršću naslonjenost prijevoda na izvornik. Nadalje, iz *La Bible de Jérusalem* preuzeti su uglavnom naslovi i podnaslovi te rasporedba sloga. Oboren je »mit« redaka, jer se ne prevodi odvojeno svaki redak, nego je tekst sadržajno i logički uzglobljen. Poetski dijelovi su stihometrijski barem naznačeni.

Važan je i cjelokupan nov pristup prijevodu Zagrebačke Biblije. I u njoj je po *La Bible de Jérusalem* prevedeno: razrješavanje idioma, izraza, sintagma (*crux interpretum*), a u svemu potraga za zgodnim razbijanjem tradicionalnih kalupa prema našem novom jezičnom izražaju.

Zagrebačka Biblija uvelike se povodi za *La Bible de Jérusalem* u odabiru kritike teksta: prevodioci Zagrebačke Biblije, a osobito urednici, odlučili su se vrlo mnogo puta za određenu varijantu; mnogo puta izabrali određeno rješenje biblijske kritike, osobito gdje je izvorni tekst nejasan ili je izgubljen smisao itd.

Priredivači Zagrebačke Biblije koristili su osim *La Bible de Jérusalem* i mnoge druge Biblije od kojih su neke navedene u *Općem uvodu u Bibliju* u podnaslovu *Izvori i literatura* na stranicama 1175 i sljedećoj. O nekima od tih Biblija pisao je i J. Fućak, odakle preuzimam nekoliko navoda kao ilustraciju za bolje razumijevanje uvjeta u kojima je nastajala Zagrebačka Biblija.

Die Bibel im heutigen Deutsch, Herderov prijevod *La Bible de Jérusalem*. Nastajao je više od deset godina i plod je suradnje svih evangeličkih i katoličkih biblijskih društava Istočne i Zapadne Njemačke, Austrije i Švicarske, te mnogobrojnih stručnjaka tih i drugih društava.⁷¹

Einheitsübersetzung der Heiligen Schrift. Die Bibel – njemački službeni liturgijski prijevod. »Izašao je nalogom biskupa Njemačke, Austrije, Švicarske, Luxemburga, Lütticha, Bozen–Brixena i Vijeća njemačkih evangeličkih Crkava i Evangeličkog Bibelwerka Njemačke. Samo Novi zavjet prevodilo je 37 ponajboljih njemačkih bibličara iz svih tih država, a rad je trajao 17 godina (1962–1979)«.⁷²

The New English Bible (Oxford, Universiti Press/Cambridge Press, 1970.) – djelo je mnogih suradnika iz deset različitih Crkava i dva biblijska društva u pomnoj i uskoj suradnji koja je trajala od 1946. do 1961. (Stari zavjet) i produžila se do 1970. godine (Novi zavjet).⁷³ Unatoč tako pomnom i dugotrajnom radu Charles Dodd, jedan od prevodilaca, kaže: »Prevodioci su svjesni, kao što to može biti i bilo tko drugi, ograničenosti i nesavršenosti njihova rada. Nitko tko se u tom nije kušao ne može znati u kolikoj je mjeri nemoguće izvesti jedan umjetnički prijevod. Samo su oni koji su dugo mediti-

71 *Isto.*72 *Isto.*73 *Isto.*

rali nad grčkim originalom, svjesni bogatstva i tankoćutnosti značenja koja mogu postojati čak i unutar naizgled najjednostavnije rečenice; samo oni poznaju beznadnost koja prati sve napore da se takvo značenje iznese na vidjelo kroz medij jednog drugačijeg jezika.«⁷⁴

9. Temeljne novosti prijevoda Zagrebačke Biblije

Suvremni prijevodi Biblije, osobito nakon *La Bible de Jérusalem* (1955.), budući da polaze izravno od izvornika, rado vrednuju izvorna biblijska Božja imena, osobito *Jahve*. Nadalje, B. Duda i J. Fućak su odmah u početku upozorili da bi u novoj Bibliji trebalo na nov način vrednovati jednu od temeljnih riječi teološkog biblijskog rječnika, a to je *berith* što se dosada prevodilo sa *zavjet*. Napokon, postavio se problem kako pisati biblijska osobna i geografska imena, s tim da se i tu htjelo vrednovati izvornik.

Pisanje Božjeg imena. U Bibliji za Božje ime najčešće dolazi *Jahve* (do 7.000 puta). Odmah u početku rada B. Duda uviđa da će »s jezikoslovcima trebati riješiti pitanje deklinacije imena *Jahve*, a ostalo je također otvoreno je li bolje, pogotovo u Starom zavjetu, upotrebljavati *Gospod* ili *Gospodin*; svakako se mjestimično nameće, i u Novom zavjetu, za *Kyrios* prijevod i *Gospodin*.«⁷⁵ Konzultirani su jezični stručnjaci Dalibor Brozović, Ljudevit Jonke i Stjepan Babić. Usvojeno je pisanje *Jahve* iz više razloga. Moderni prijevodi Biblija sve više napuštaju transkripciju prema *Vulgati*⁷⁶ i vraćaju se, gdje god je to moguće, izvornom čitanju prema *textus masoreticus*. Jedan od razloga nesavršenosti *Vulgatine* transkripcije jest i u tome što latinski jezik nema dovoljno glasova ni znakova za adekvatnu transkripciju hebrejskih imena. *Vulgata* svugdje *Jahve* prevodi kao *Dominus*, što je povodjenje za *Adonai*. Zagrebačka Biblija usvaja *Jahve* (naglaskom i deklinacijom je pohrvaćeno). B. Klaić daje primjedbu glede dekliniranja imenice *Jahve*, navodeći »oblike toga imena kako oni proizlaze iz ovih primjera: ‘riječ je *Jahve*, Boga Izraelova’ (gen.), ‘koji se protive *Jahvi*’ (dat.), ‘nisu mnogo marili za *Jahvu*’ (akuz.), ‘kliče srce moje u *Jahvi*’ (lok.), ‘pred *Jahvom* i pred ljudima’ (instr.), zajedno s pridjevom: ‘...a onda otvori vrata Doma *Jahvina*’ (sve iz *Prve knjige Samuelove*). Na koji su se gramatički uzorak redaktori Biblije oslanjali? Meni bi ovakav postupak izazivao akc. *Jáhve* (kao npr. *Páve*, *Ráde*), ali sva je prilika da neće biti takav akcent nego *Jàhve* ili *Jáhve*, a u ovakvom je slučaju ovakvu deklinaciju teže prihvatiti. No, dogovor kuću gradi, pa valja ili utvrditi akcent ili promijeniti deklinaciju. Predradnja ne-

74 *The New English Bible*, Oxford/Cambridge (NT 1970).

75 B. Duda, Biblijska dogmatska sekcija, *Bogoslovska smotra*, Zagreb XXXVII (1967) br. 1–2., str. 109–110.

76 Jeronimov prijevod Biblije na latinski nastao na prijelomu 4. i 5. stoljeća prema kojemu je Zapad poprimio biblijska vlastita imena, dok je Istok slijedio *Septuagintu*, prijevod Biblije na grčki jezik.

ma, osim što u mom Rječniku stranih riječi stoji *Jàhve*, gen. *Jàhvea*, kako sam mislio da bi mogao biti novoštokavski akcent te riječi.«⁷⁷

Savez za hebrejski berith. Uvođenje riječi *savez* umjesto do tada uobičajene *zavjet* za hebrejsku riječ *berith* izazvalo je nemale rasprave među bibličarima, osobito između J. Fućaka i Lj. Rupčića.⁷⁸ Fućak drži da *zavjet* »ne smatramo pogodnim ponajpače zato što *zavjet* nama danas označuje nešto što čovjek daje Bogu, a ne – barem ne prvenstveno – Bog čovjeku. Inicijativa je na čovjeku, dok je *berith* djelo i inicijativa Božja, dar njegova 'sagibanja' prema čovjeku. Bilo bi zanimljivo istražiti kako je uopće taj termin došao na mjesto *beritha–diatheke*«. ⁷⁹ I nastavlja: »Još nešto vrlo važno: Ne smijemo prevesti u Novom zavjetu na jedan, a u Starom zavjetu na drugi način, jer bismo time razbili veliki princip jedinstva čitavog Svetog pisma. Putokaz nam je u Poslanici Galaćanima i Hebrejima, koji oba Saveza stavlja zajedno.«⁸⁰ O ovoj problematici bili su upitani razni stručnjaci i zamoljeni da napišu svoje primjedbe i prijedloge glede prevođenja heb. *berith*. Pristigli odgovori mogu se svesti na sljedeće zaključke: *berith* je ključni pojam cijelog Svetog pisma, pa njegovu prevođenju treba posvetiti posebnu pažnju; ne može se i ne smije se sva *berith*–mjesta jednako prevesti, nego valja dobro paziti na kontekst; nemamo u hrvatskom jeziku adekvatnog izraza kojim bismo preveli *berith*.

Osobiti je naglasak da se prema kontekstu zadrži *zavjet* (najčešće gdje se Bog poziva na svoj *savez* izgovarajući to kao – *moj zavjet*), a da se stavi *savez* gdje je to moguće. B. Duda se prisjeća jedne rasprave iz prvih dana kad je o tom u užem savjetovanju vođena rasprava, a Živko Kustić (iz uredništva *Glasa koncila*) rekao je: »Pa neka ljudi vide da i u Bibliji ima prinova!« B. Duda je pitanje smatrao krajnje važnim i češće je znao ponoviti: »Ako samo na dvadeset godina uvedemo to da ljudi znaju da *zavjet* znači *savez*, pa se opet vrati na prijašnje, puno je učinjeno.«⁸¹

Transkripcija biblijskih imena. Transkripciju je biblijskih imena, uz obedinjavanje vrlo složene terminologije i nomenklature, osobito Staroga zavjeta, proveo Jerko Fućak. Radio je »punu četrdeseticu u franjevačkom samostanu u Samoboru«. ⁸² *Velika biblijska konkordancija* Tadeja Vojnovi-

77 B. Klaić, *Sintaksa Biblije, Kritika*, Zagreb (1970) br. 12, str. 319.

78 J. Fućak, *Zavjet ili savez, Bogoslovska smotra*, Zagreb XXXVII (1967) br. 3–4, str. 375–379. te Lj. Rupčić, *Zavjet ili savez?, Bogoslovska smotra*, Zagreb XXXVIII (1968) br. 2, str. 223–232.

79 J. Fućak, *nav. dj.* str. 377.

80 *Isto*, str. 378.

81 Iz mojih razgovora s B. Dudom.

82 *MC*, str. 353.

ća,⁸³ rađena prema Zagrebačkoj Bibliji, pokazat će dosta nedosljednosti glede biblijskih imena. Iz arhivskih materijala razabire se niz drugih prevodilačkih dilema i problema koji su se rješavali »u hoduu«, birajući jedno od mogućih rješenja i ostavljajući da se u daljoj prevodilačkoj praksi riješe i drukčije. Ponešto je pobudilo i znatnije rasprave kao: *čaha/kalež*, *mlado Sunce – anatole*;⁸⁴ *pravednost – hesed/ve'emeth*; *evanđelje – blagovijest/blaga vijest/vesela vijest/radosna vijest*;⁸⁵ *bojati se Boga* itd.

10. Lik Zagrebačke Biblije

Kao tipografski uzorak Zagrebačkoj Bibliji poslužilo je Herderovo njemačko izdanje Biblije,⁸⁶ također naslonjeno na *La Bible de Jérusalem*, s bilješkama na kraju što je bilo osobito pogodno za priređivače i izdavače Zagrebačke Biblije, jer su se komentari, zbog brzine posla mogli pisati i tiskati posljednji. Po tom su izdanju i naši uvodi i bilješke za pojedine biblijske knjige stavljene na kraj Zagrebačke Biblije. Tisak Zagrebačke Biblije ostvarila je *Vjesnikova tiskara*, a uvez i grafičku obradu *Grafički zavod Hrvatske*. Likovna oprema povjerena je akademskom slikaru Borisu Doganu, jednom od najboljih tadanjih likovnih umjetnika. Njegovo je rješenje bilo veoma originalno: samo ime BIBLIJA ponavljano 140 puta u nekoliko okomitih nizova što se doimalo poput kliktaja blagovjesnika: »Imamo Bibliju!«

Prvo izdanje Zagrebačke Biblije ostvareno je u četverovrskom izdanju: u tvrdom plastificiranom uvezu s ovitkom, u platnu, u koži i kao bibliofilsko izdanje. Tvrdi plastificirani uvez s ovitkom, na crnoj podlozi otisnut je niz BIBLIJA, s jednim horizontalnim nizom u bijeloj boji. Uvez u platnu s »beskonačno« ponavljanim reljefnim slovima i u zlatotisku utisnuta riječ BIBLIJA. Uvez u koži imao je također otisnut niz reljefnim slovima, odljevak pozlaćenih slova BIBLIJA, te zlatorez na rubovima listova. Bibliofilsko je izdanje bilo uvezano u bijelu janječuu kožu s reljefnim naslovom od čistoga zlata, rukom pisani uvodnik književnog urednika Jure Kaštelana i numerirano je brojevima od 1 do 200. Uz ta izdanja posebno je opremljeno šest primjeraka otisnutih na pergameni i uloženi u kutiju s kožnim ovitkom i iznutra obloženu grimizom, a nosili su po dva oznake A, B i C. Primjerci A uručeni su Papi i Predsjedniku Republike. Dva primjerka dana su glavnim

83 *Velika biblijska konkordancija*, uredio Tadej Vojnović, Dobra vest Novi Sad i Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1991.

84 Bonaventura Duda, *Mladi Bog, Svijeta Razveselitelj*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb³ 1990., str. 18–20.

85 Bonaventura Duda, *Naše uzdarje – sebedarje Bogu. Evanđelje – Radosna ili Vesela vijest? Svijeta Razveselitelj*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb³ 1990., str. 109–111.

86 *Die Bibel. Die Heilige Schrift des Alten und Neuen Bundes, Vollständige Deutsche Ausgabe*, Herder-Bücherei, Verlag Herder KG Freiburg im Breisgau, 1966.

urednicima, a dva su pohranjena u arhiv izdavačke kuće *Stvarnost*. Sva naklada otisnuta je na kvalitetnom biblijskom papiru uvezenom iz Austrije.⁸⁷

Prva naklada ostvarena u 60.000 primjerka (od toga 10.000 nosi oznaku suizdavača *HKD sv. Ćirila i Metoda*) odmah je rasprodana te je *Stvarnost* (1969) tiskala novu nakladu od 40.000 primjeraka (daleko bi bolje financijski prošla da je odmah tiskala 100.000 primjeraka). Veliki dio druge naklade i pravo tiskanja otkupila je *Kršćanska sadašnjost*, pod vodstvom poduzetnog Josipa Turčinovića, i nepromijenjenu je tiskala 1974., 1976., 1977., 1980., 1983., 1987., 1991., i svake godine od 1993. do 1997. u ukupno više od 250.000 primjeraka.

11. Neke zanimljivosti Zagrebačke Biblije

Zagrebačka Biblija je ostvarena kao četvrto cjelovito tiskano izdanje Biblije u Hrvata, a kao prvo tiskano na teritoriju Hrvatske.⁸⁸ Pokrenula ju je

87 Jedna od reklama *Stvarnosti* za Zagrebačku Bibliju, otisnuta na ovitku *Novog katekizma*, *Stvarnost* 1970. izgleda ovako:

BIBLIJA. *Stari i Novi zavjet*. Glavni urednici Dr. Jure Kaštelan i dr. Bonaventura Duda
Opremio Boris Dogan

Ovo prvo poratno izdanje Biblije djelo je predana i dugotrajna rada naših najistaknutijih bibličara, književnika, prevodilaca i lingvista. To je, uopće, prvo izdanje na našem jeziku prevedeno s izvornika.

Format 15x24; strana 1320.

Tvrđi plastificirani uvez s ovitkom

Cijena 90,00 d

Uvez u platnu

Biblija u tvrdom crnom platnenom uvezu, sa zlatotiskom, štampana na najfinijem uvoznom biblijskom papiru, sa četiri povijesne zemljopisne karte u višebojnom tisku, zaštićena omotnom kutijom.

Cijena 150,00 d

Uvez u koži

Biblija odštampana na najfinijem biblijskom papiru, sa četiri povijesne zemljopisne karte u višebojnom tisku, uvezana u finu crnu kožu sa zlatotiskom na naslovnoj strani, uložena u omotnu kutiju.

Cijena 220,00 d

Bibliofilsko izdanje

Ovo ekskluzivno izdanje Biblije predstavlja svojevrsno remek-djelo tiskarskog i grafičkog umijeća. Odštampana je u nakladi od svega 200 numeriranih i parafiranih primjeraka na najfinijem uvoznom biblijskom papiru, sa četiri povijesne zemljopisne karte u višebojnom tisku, rukom pisanim uvodnim dijelom, uvezana u pergament sa zlatorezom i zlatotiskom, u luksuzno izrađenoj zaštitnoj kutiji obloženoj kožom i grimizom.

Cijena 2.000,00 d

88 Prvu cjelokupnu Bibliju tiskanu na hrvatskom jeziku priredio je slavonski franjevac i književnik Petar Katančić († 1825.), a izdao ju je Grgo Čevapović 1831. godine, u Budimu pod naslovom *Sveto pismo starog zakona* (četiri sveska) i *Sveto pismo novog zakona* (dva sveska). Druga je Biblija tiskana u Beču 1858. do 1861. pod naslovom *Sveto pismo staroga i novoga uvita*, u dvanaest svezaka, s vrlo opširnim komentarom, a preveo ju je dalmatinski svećenik, profesor teologije, dr. Ivan Matija Škarić († 1871). Treći prijevod Biblije objavio je tadanji vrhbosanski nadbiskup dr. Ivan Evandelist Šarić, u Sarajevu 1941. do 1942. godine, u tri sveska (drugo je izdanje 1959. tiskano u Madridu, sa kraćim komentarom).

društvena izdavačka kuća, a ne Crkvena ustanova. Suradnja bibličara i književnika u priređivanju prijevoda Biblije nije novost u svijetu, ali u nas je prvo takvo ostvarenje.

U Zagrebačkoj Bibliji nalazimo više većih ili manjih novosti ili zanimljivosti koje bi bilo vrijedno sve istaći. Odabirem samo neke. Prije svega, najveća je novost što je uvedeno Božje ime *Jahve*, a za *berith* je uvedeno *savez* i što je provedena biblijska nomenklatura po izvorniku, što je već istaknuto u drugom kontekstu.

B. Duda ističe i zanimljivu regionalnu zastupljenost biblijskih djelatnika: »Ova naša Zagrebačka Biblija pamtit će se i kao model zastupljenosti svih hrvatskih regija, u Hrvatskoj i izvan nje. Prije svega spomenuo sam već neka imena hrvatskog iseljništva – Silvije Grubišić i Gracijan Raspudić. Eto, u samom vrhu stoje: Dalmatinac iz Poljica (Kaštelan), Sarajlija (Tabak) i dva Primorca – Duda (Rijeka) i Fućak (Pašac – Grobnik). Pobrojimo još pažljivije i eto nam sjeverne Dalmacije ili Hrvatskog primorja – Duda, Fućak, Kresina (Žminj); zatim slijede Dalmatinci: Milićević (Poljica), Mrkonjić (Splićanin), Grčić (Sinjanin), Tomić (Višanin). Slijede Hercegovci: Rupčić, Grubišić, Raspudić, zatim Bošnjaci (Ladan, Gorjan). Prelazimo u Slavoniju (Košutić, Hosu), zatim u kajkavske krajeve – Brusar (Varaždin), Rebić (Hrvatsko zagorje), Golub (Podravina) i napokon Ante Sekulić iz Bačke.«⁸⁹

Spomenimo ovdje i to da je Bernardin Frankopan, čini se bio prvi koji je pokrenuo da se priredi hrvatski prijevod cijelog Svetog pisma, što je skupina svećenika i učinila do 1521. godine. Rukopis toga prijevoda nađen je 1563. godine kod krčkog franjevca Nikole Mojzesa. Inicijativom protestantskih izdavača taj je prijevod tiskan u Urachu (1560.-1563.), a dopunili su ga protestanti J. Juričić i J. Cvetić.

Cijelo Sveto pismo na hrvatski jezik, na poticaj *Congregatio de propaganda fide*, prvi je preveo isusovac Bartol Kašić († 1650.). Djelo je završio u Dubrovniku 1630. godine, ali nije tiskano jer ga je crkvena cenzura zabacila zato što nije bio na crkvenoslavenskom jeziku. Rukopis se čuva u Rimu i u Nacionalnoj sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu. Čitav prijevod Svetoga pisma s komentarom (prema talijanskom prijevodu Antonija Martinija, 1776.), načinio je Mihovil Jurjetinović-Ivakić 1784. godine, ali je sačuvan tek veći dio Staroga zavjeta u rukopisu.

Bogoslav Šulek i Milan Rešetar priredili su »pokatoličeno« izdanje prijevoda Vuka Stefanovića-Karadžića i Đure Daničića zamijenivši biblijska imena prema *Vulgatinoj* tradiciji (Beč, 1895.), ali su u tom izdanju izostavljene drugokanonske knjige.

Dr. Josip Štadler priredio je prijevod Novoga zavjeta s opširnim komentarom u pet svezaka (Sarajevo, I. - 1895., II. - 1896., III. - 1899., IV. - 1902., V. - 1907.), a osim toga i posebno skraćeno izdanje pod naslovom *Sveto evanđelje* (1912.).

Valentin Čebušnjak započeo je prijevod Starog zavjeta i objavio dva sveska (Zagreb, 1911. i 1913.), do uključivo Jobove knjige, ali zbog prerane smrti prijevod ostalih knjiga nije dovršio. Novi zavjet preveo je dr. Franjo Zagoda i izdao ga s opširnim komentarom (I. izdanje u nakladi dr. Stjepana Markulina 1925., a potom u nakladi Društva sv. Jeronima 1938./9. i 1946.).

Djelomični katolički prijevodi Svetoga pisma na hrvatskom jeziku pojavljuju se već u 14. stoljeću.

89 HR, str. 11.

Još jedna, naoko mala ali značajna zanimljivost! Zagrebačka Biblija jedinstvena je među katoličkim Biblijama po tome što na njoj ne piše uobičajeni imprimatur. Objašnjava to B. Duda: »To je, zapravo, jedino što je *Stvarnost* tražila, radi tada mogućih kompliciranja od strane režima... No, nadbiskup je rekao: 'Lako nama ako Biblija izađe...' Svi su biskupski *Vjesnici* donijeli onda popratne izjave svoga ordinarija da je ta Biblija izašla s crkvenim odobrenjem.«⁹⁰ Citiram obavijest *Službenog vjesnika nadbiskupije zagrebačke*: »Imprimatur Biblije. Ovime se braći svećenicima saopćuje da Biblija, izdanje *Stvarnosti* ima Imprimatur, koji je podijelio Zagrebački Ordinarij. Ova obavijest se daje da se isključi svaka zabuna, jer Imprimatur nije naznačen u Bibliji. U Zagrebu, dne 14. listopada, 1968.«⁹¹

Zagrebačka je Biblija rađena u rekordno kratkom vremenu. Sama obrada teksta izvršena je od 1. svibnja 1967. do 10. svibnja 1968. Zbog toga nije postignuta *una manu* što nije mogla ukloniti ni generalna lektura i stilizacija J. Tabaka. Prosječnom čitatelju izmiče da je *Knjiga o Jobu* u slijedu biblijskih knjiga došla prije *Psalama*, što je, dakako, uklonjeno u izdanju hrvatske *Jeruzalemske Biblije* koja je preuzela Stari zavjet iz Zagrebačke Biblije, a Novi zavjet u prijevodu B. Dude i J. Fućaka. Transliteracija biblijskih imena nije mogla biti dokraja provedena, što je pokazala Velika biblijska konkordancija. Zemljovidu uvršteni u Zagrebačku Bibliju bili su svojevrsna novost biblijskog izdavaštva.

Svako prevodilaštvo, a osobito biblijsko i kraj najboljeg poznavanja jezika (originala i onoga na koji se prevodi) stoji pred nesvodivošću te mora birati između apsolutne vjernosti izvorniku i preširoke adaptacije svom jeziku i sadašnjem okolišu. Već je sv. Jeronim zastupao ne *ad litteram* nego *ad sensum*.

A opet treba, koliko god je moguće, sačuvati i izričaj i izraz izvornika. Teško je naći tako vrsna znalca hebrejskog, aramejskog i grčkog jezika koji neposredno čita Bibliju na izvornicima, a da je istodobno vrsnik svoga jezika, k tomu još vješt poetskom izražavanju. Biblijsko prevodilaštvo je i zahtjev razvoja samog domaćeg jezika koji se, na neki način, učvršćuje i standardizira u biblijskim tekstovima koji su, ipak, najčitaniji.

Stoga J. Fućak glede hrvatskoga biblijskoga prevodilaštva, osobito misleći na ZB, kaže: »Kad se sve to ima na pameti, vidi se kako nas je malo i kako su svi naši pokušaji tek pionirski radovi. Ali učinili smo što smo znali i umjeli s ljudima koje smo uspjeli okupiti u vremenu koje smo imali na raspolaganju. Iz svega je pak jasno kako nijedan prijevod ne može biti konačan, nego samo, kako bi fizičari rekli, plod metode progresivne aproksimacije.«⁹²

90 HR, str. 14.

91 Imprimatur Bibliji, *Službeni vjesnik nadbiskupije zagrebačke*, br. VII., str. 108.

92 Isto.

Zagrebačka Biblija predstavlja, prema T. Ladanu, u neku ruku »koine hrvatskoga jezika koji se, ipak, stvara u Zagrebu«. Važnost prijevoda Zagrebačke Biblije nakon dvadeset godina J. Tabak ocjenjuje: »Ovaj novi hrvatski prijevod ima trojaku važnost. Ponajprije, prvi je koji se najviše približio izvorniku. Definitivno se odlijepio od Vuka i Daničića i od njihovih netočnosti. Zabilježio je sadašnji viši standard hrvatskog jezika, pokazao da ima i drugog jezika, čistijeg, tečnijeg i pravilnijeg...«⁹³

Literatura

- B.B.–Tabak, J., Oko 150 prevodilaca u Hrvatskoj? Ne, svega pet–šest, intervju, *Vjesnik*, Zagreb, 4. veljače 1971.
- Benvin, Anton, Profesoru Anti Kresini, *Kana*, Zagreb XXI (1990) br. 3/223, str. 12–13.
- Brozović, Dalibor, Nova hrvatska Biblija, *Telegram*, Zagreb, 8. studenog 1968., str. 4.
- Brozović, Dalibor, Umjerenost zadovoljstvo, *Telegram*, Zagreb, 15. studenog 1968., str. 4.
- Brzić, Žarko, Dobar čovjek – život i djelo prof. S. Hosua, u: *Najljepši ukras*, Katehetski salezijanski centar, Zagreb 1987, str. 34–39.
- Concetti, Gino, La nuova versione della Bibbia in lingua croata, *L'Osservatore Romano*, Rim, 16. genaió 1969, No 12 (32990) pn. 6.
- Duda, Bonaventura, Zagrebačka Biblija 1968, *Mi, Crkva i drugo*, Zagreb, 1971., str. 349–370.
- Duda, Bonaventura, Popratna riječ u knjizi: Ante Kresina, *O Bože žeže tvoja riječ*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1993.
- Duda, Bonaventura, Hoćemo li uskoro imati Bibliju u novom hrvatskom prijevodu, *Glas koncila*, Zagreb VI (1967).
- Duda, Bonaventura, Kako se navode knjige Svetoga pisma?, *Bogoslovska smotra*, Zagreb XXXIII (1963) br. 1, str. 131–132.
- Duda, Bonaventura, Povodom novog izdanja Biblije, *Bogoslovska smotra*, Zagreb XXXVIII (1968) str. 13.
- Duda, Bonaventura, Biblijsko dogmatska sekcija, *Bogoslovska smotra*, Zagreb XXXVII (1967) br. 1–2, str. 109–110.
- Duda, Bonaventura, Podnesak kard. dr. Franji Šeperu, »arhiv« Zagrebačke Biblije.
- Fučak, Jerko, Kako pisati biblijska imena, *Bogoslovska smotra*, Zagreb XXXVII (1967) br. 3–4, str. 412–417.
- Fučak, Jerko, Neki stilistički problemi prijevoda Novog zavjeta, *Bogoslovska smotra*, Zagreb LVIII (1988) br. 1, str. 110–122; i u: *Spomen zbornik uz 75. obljetnicu života Josipa Horaka*, Duhovna stvarnost, Zagreb 1988., str. 29–58.
- Fučak, Jerko, Zavjet ili savez, *Bogoslovska smotra*, Zagreb XXXVII (1967) br. 3–4, str. 375–379.
- Fučak, Jerko, Neki problemi i načela prevođenja, *Bogoslovska smotra*, Zagreb LV (1985) br. 1–2, str. 71–90.
- Fučak, Jerko, Biblija u Hrvata, *Biblijski atlas*, Ljubljana–Zagreb 1990, str. 206–208.
- Fučak, Jerko, Prijevodi Biblije na hrvatski jezik, *Bogoslovska smotra*, Zagreb LXI (1991) br. 1–2, str. 93–98.

93 Štab providnosti Božje, *Start*, Zagreb (1988) br. 520, str. 78.

- Fučak, Jerko, Biblija u našim rukama, *Mi, Crkva i drugo*, Zagreb 1971.
- Fučak, Jerko, Imperfekti i aoristi u hrvatskim prijevodima Novog zavjeta, *Služba riječi*, str. 55–68.
- Fučak, J.–Damiš, I., Bibliografija Bonaventure Duda, *Bogoslovska smotra*, Zagreb LV (1985) br. 1–2, str. 217–243.
- Fučak, J.–Herman, I., Biblija u Hrvata. Kronološki prikaz, *Svesci*, Zagreb (1991) br. 70–73, str. 76–77.
- Grčić, Marko, razgovor za potrebe ovoga rada, u lipnju 1993.; »arhiv« Zagrebačke Biblije.
- Hudelist–Tabak, Štab providnosti Božje, *Start*, Zagreb (1988) br. 520, str. 74–78.
- Ivšić, Stjepan, Ogledi Sovićeva prijevoda Staroga zavjeta, *Hrvatski jezik I*, Zagreb (1939) br. 8–10, str. 145–158.
- Klaić, Bratoljub, Sintaksa Biblije, *Kritika*, Zagreb (1970) br. 12, str. 318–353.
- Klarić, T.–Duda, B., Morali smo prevesti Bibliju, *Hrvatski rukopis*, Zagreb CXXX (1994) br. 4, str. 8–14; isto, *Vjesnik Danica* (pretisak), 12. veljače 1994.
- Kosor, Karlo, Nešto o jeziku nove hrvatske Biblije, *Svesci*, Zagreb (1969) br. 14, str. 68–70 i br. 15, str. 62–65.
- Kosor, Karlo, Kolebanja u jeziku nove hrvatske Biblije, *Kritika*, Zagreb (1970) br. 12, str. 354–369.
- Košutić, Ivan, Kako i zašto smo se odlučili štampati Bibliju?, napis za zbornik o Jerku Fućaku (u pripremi).
- Košutić, Ivan, Pojava Biblije – prekretnica u književnosti, *Glas koncila*, Zagreb VII (1968) br. 25–26, str. 14.
- Ladan, Tomislav, Samozatajnost iz zakutka, *Start*, Zagreb (1988) br. 520, str. 76.
- Ladan, Tomislav, razgovor za potrebe ovoga rada, u lipnju 1993.; »arhiv« Zagrebačke Biblije.
- Mandić, Igor, Što je Biblija danas. Velika knjiga čovječanstva, *Vjesnik*, Zagreb, 29. listopada 1968., str. 9.
- Meštrović, Mate, Jezik Zagrebačke Biblije, *Crkva u svijetu*, Zagreb IV (1969) br. 1, str. 146–153.
- Mišerda, Marko, Stari zavjet u novom prijevodu Silvija Grubišića, *Crkva u svijetu*, Zagreb XX (1985) br. 1, str. 99–103.
- Mrkonjić, Zvonimir, Osjećaj svetog užasa, *Start*, Zagreb (1988) br. 520, str. 77.
- Oberški, Janko, Značenje izdanja Svetog pisma, *Danica*, Zagreb (1968) str. 97–101
- Oberški, Janko, Izdanje hrvatskog prijevoda Svetog pisma, *Danica*, Zagreb (1969) str. 52.
- Pavešković, A.–Duda, B., Božja Riječ s izvora, *Večernji list* (Kulturni obzor), 16. listopada 1994. str. 18.
- Petrač, Božidar, Pjesnik mitske i duhovne snage, *Kana*, Zagreb XXI (1990) br. 3/223, str. 14.
- Rebić, Adalbert, Jeruzalemska Biblija – dar Zagrebu, *Kana*, Zagreb XXV (1994) br. 11/272, str. 21–22.
- Rebić, Adalbert, Pravi sluga Riječi. Uz stotu obljetnicu rođenja, *Glas koncila*, Zagreb XXXII (1993) br. 48 str. 6.
- Rebić, Adalbert, Antun Sović prevodilac Biblije na hrvatski jezik. O 110. obljetnici rođenja i o 50. obljetnici smrti, *Kana*, Zagreb XXII (1991) br. 5/236, str. 28; i u: *Bogoslovska smotra*, Zagreb LXI (1991) br. 1–2, str. 103–112.
- Rupčić, Ljudevit, Zavjet ili savez?, *Bogoslovska smotra*, Zagreb XXXVIII (1968) br. 2, str. 223–232.
- Sabljak, Tomislav, Biblija nadživjela tisućljeća, *Večernji list*, Zagreb, 16. studenog 1968., str. 7.
- Saračević, Sead, Biblija i politika, *Vjesnik u srijedu*, Zagreb, 1. studenog 1967., str. 7.
- Šetka, Jeronim, Kršćanska terminologija u novom prijevodu Biblije, *Kritika*, Zagreb (1970) br. 12, str. 313–317.
- Škrinjar, Albin, Knjiga mudrosti u novoj hrvatskoj Bibliji, *Crkva u svijetu*, Zagreb IV (1969) str. 337–351.
- Škrinjar, Albin, Prijevod psalama u novoj hrvatskoj Bibliji, *Crkva u svijetu*, Zagreb IV (1969) str. 47–66.

Škrinjar, Albin, Novi hrvatski prijevod Svetog pisma Novog zavjeta, *Crkva u svijetu*, Zagreb III (1968) str. 65–75.

Šoljan, Anton, Bilješke uz novi prijevod Biblije, *Telegram*, Zagreb, 18. listopada 1968., str. 4.

Tagorni, Tamar, U pitanju je naslov, *Telegram*, Zagreb, 22. studenog 1968., str. 3.

Valentinčić, Željka, U eri komunizma, *Veritas*, Zagreb XXXII (1993) br. 9, str. 16–17.

... Biblijska godina. Papi predano divot izdanje »Biblije«, *Novine Danica*, Zagreb IX (1969) br. 106, str. 3 i 10.

... Imprimatur Biblije, *Službeni vjesnik nadbiskupije zagrebačke*, Zagreb (1968) br. VII., str. 108.

... Izišla Biblija. Izdavački pothvat u SR Hrvatskoj, *Novine Danica*, Zagreb VIII (1968) br. 101–102, str. 1 i 3.

... Rad Bonaventure Duda na KBF, *Bogoslovska smotra*, Zagreb LV (1985) br. 1–2, str. 244.

... Značajna godišnjica, *Danica*, Zagreb (1978) str. 3.

THE ZAGREB BIBLE (1968–1998) – Part I
The Origins of the Zagreb Bible

Katica KNEZOVIĆ

Summary

Although the Bible amongst Croatians has a long, almost a thousand year history, an important notch in that history must be noted for the year 1968, when in the midst of a communist system the Croatian translation of the Bible from the original and modelled on the La Bible de Jérusalem was printed. The Bible was translated in co-operation between Bible scholars and literary writers, which although not unusual in the world, in Croatia was a first. In less than a year a group of twenty translators, translated the Bible into Croatian, which was the fourth whole translation of the Bible amongst Croatians, but the first, printed in Croatia, in Zagreb, and which henceforth gained the title »The Zagreb Bible«.

On the thirtieth anniversary of the printing of The Zagreb Bible, the article in the first section describes the history of its inception and in the second section a description of how this translation was commented on by bible and language experts, as well as by the general public.